Sakarya Müzesi Bizans Dönemi Bronz Sikke Koleksiyonu ve İki Define Grubu Hakkında Ön Rapor

Preliminary Report on the Byzantine Bronze Coin Collection and Two Hoards in the Sakarya Museum

Zeliha DEMİREL GÖKALP* ve Melika YURDAKUL**

Abstract

This study presents a numismatic analysis of 216 Byzantine coins (131 single finds, 85 hoard coins) recorded in the Sakarya Museum inventory as of 2025, covering a broad chronological range from the period of Anastasius I (AD 491-518) to the Empire of Nicaea. The study examines economic circulation and political ruptures in the region through single bronze finds and two distinct hoard groups.

The analysis of the 122 single bronze coins in the collection clearly reflects the transformation in the Byzantine monetary system. While the presence of small denominations like 5 and 10 nummi in the early period (Justinian I) points to a vibrant retail market with low inflation, production shifted to a Constantinople-centered model following the closure of provincial mints (Nicomedia, Cyzicus) from the 7th century onwards. The decline in finds during the "Dark Age" (7th–9th centuries AD) is consistent with Arab raids and Iconoclasm crises, while the increase during the Middle Byzantine period (especially Anonymous Folles) documents the economic recovery in the region.

The hoards analyzed in the article highlight the geostrategic importance of the region. The Constans II Hoard, dated to the AD 650s–660s, represents active cash in commercial circulation rather than savings, given its high percentage of tremisses (47.4%), and was likely buried due to the threat of potential Arab raids. The 12th Century Aspron Trachy Hoard (early AD 1200s) was likely buried as the savings of a commoner (soldier or tradesman) in the chaotic environment created by the Latin Invasion of 1204. Consequently, this study confirms the critical position of the Sakarya region on the military and commercial route to Constantinople through numismatic data.

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, zdgokalp@anadolu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-4922-5003

** Arkeolog, Sakarya Müzesi.

Sikke Dağılımı ve Kronolojik Analiz

Bu çalışma Sakarya Müzesi'nde 2025 yılında tespit edilen Bizans sikkelerinin bir ön raporudur. Sakarya Müzesi 1989 yılında kurulmuş ve 1993 tarihinde ilk kez ziyarete açılmıştır. Sikkeler, müzenin kurulduğu ilk yıllarda bağış ve satın alma yoluyla müzeye gelmiştir. Daha sonraki yıllarda Sakarya ve çevre ilçeleri ile köylerinde gerçekleştirilmiş müze kurtarma kazılarında[1] bulunan sikkeler, kaçak kazılar sonrası el konulan sikkeler ve müzenin satın almaya devam ettiği sikkeler ile müze koleksiyonu genişlemiştir. 2025 yılında müzede gerçekleştirilen çalışmalarda müze envanterine kayıtlı toplam 216 adet Bizans sikkesi tespit edilmiştir. Sakarya Müzesi Koleksiyonda günlük etkileşim sırasındaki kayıpları temsil ettiği düşünülen Konstantinopolis darplı 4 altın[2] ve 5 billion[3] sikkenin yanında farklı darphanelerde basılmış 122 adet bronz olmak üzere toplam 131 Bizans sikkesi bulunmaktadır. Koleksiyondaki toplam 85 sikke ise üç farklı defineye aittir.

Bronz Sikkeler

Sakarya Müzesi koleksiyonundaki bronz sikkeleri I. Anasasius başlayıp İznik İmparatorluğu dönemine kadar uzanan geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Toplam sikke sayısı 122'dir (Şekil 1). En yoğun dönem Orta Bizans'dır (özellikle Anonim Follisler ve VI. Leon dönemi). En yaygın birim ise "40" (M-Follis) nummidir. 20 (K-Yarım Follis), 10 (I-Dekanummi), 5 (E-

[1] Sakarya Müzesi antik sikke envanterinde, Justinianus (Sangarios) Köprüsü restorasyon projesi kapsamında 2019 yılında yürütülen arkeolojik kazıda ele geçen toplam sekiz adet bronz sikke bulunmaktadır. Söz konusu sikkeler; I. Iustinus (Env.no.2020-4), Herakleios (Env.no.2020-2 ve 2020-6), II. Konstans (Env.no.2020-2 ve 2020-5), IV. Konstantinos (Env.no.2020-8), I. Nikephoros (Env.no.2020-7) ve VII. Konstantinos (Env.no.2020-1) dönemlerine tarihlenmektedir.

[2] Koleksiyonda I. Iustinianus'un bir adet tremissisi (Env.no. 2006-13), Herakleios'un bir adet solidusu (Env.no.2022-01), VII.Mikhale'in bir adet histamenonu (Env.no. 2005-08) ve II. Andronikos'un bir adet hyperpyronu (Env.no. 2022-03) bulunmaktadır.

[3] Sakarya Müzesi'nde bulunan beş billion sikkeden dördü I. Manuel Komnenos dönemine (Env.no. 69/9, 96/41, 2007-41 ve 2007-69) ve biri III. Aleksios Angelos (Env.no. 2007-42) dönemine ait Aspron Trachy'dir.

Pentanummi) gibi küçük birimler daha çok erken dönem (I. Iustinianus dönemi) sikkelerinde görülmektedir (Şekil 2). Erken dönemde (I. Ustinianus ve II. Iustinus) 5 (E) ve 10 (I) nummi gibi "bozuk paraların" da yoğun kullanımı, o dönemde piyasada küçük ölçekli alışverişin canlı olduğunu ve enflasyonun henüz küçük birimleri yutmadığını göstermektedir. Orta Bizans döneminde ise (Anonimler ve VI. Leon) neredeyse tamamen 40'lık birim (Follis) kullanılmıştır. Müze koleksiyonundaki en geç tarihli farklı birimdeki (tetarteron) bronz sikke İznik İmparatorluğuna aittir. 1204'te Haçlılar İstanbul'u işgal edince, Bizans soylularının İznik'e kaçıp yeni bir devlet kurduğunda, eski "Follis" sistemi çökmüş ve yerine daha küçük, daha kalitesiz bakır sikkeler olan tetarteron'lara bırakmıştır. Müzedeki tek örnek, Bizans para sistemindeki bu köklü kırılmayı (sistemin çöküşünü ve değişmesini) temsil etmektedir.

Darphane	Konstantinopolis				Thessalonika	Nicomedia				Cyzicus		Antioch		Nicaea	Belirsiz			Toplam
Birimler	40	20	10	5	20	40	20	10	5	40	5	40	20	Tetar.	20	10	Num.	
I.Anastasius	1		1															2
I.Iustinus	1					1			1									3
I.Iustinianus	3					1		1		1			1					7
II.Iustinus				4	1	1				1	1	1						9
II.Tiberius						1												1
Maurice			1							1								2
Fokas	1	1					2					1				1		6
Herakleios	1	1				2												4
II.Konstans	6																	6
IV.Konstantinos	1																	1
Erken Bizans															2		1	3
I.Nikephoros	2																	2
Theophilos	2																	2
I.Basileios	2																	2
VI.Leon	13																	13
VII.Konstantinos	10																	10
II.Nikephoros	1																	1
Anonim A1	1																	1
Anonim A2	18																	18
Anonim B	10																	10
Anonim C	6																	6
Anonim D	2																	2
Anonim E	1																	1
Anonim G	2																	2
Anonim I	1																	1
X.Konstantinos	6																	6
İznik İmparatorluğu														1				1
Toplam	92	1	2	4	1	6	3	1	1	3	1	1	1	1	2	1	1	122

Şekil 1. Sakarya Müzesi Bizans Bronz Sikkelerinin İmparator, Darphane ve Birimlerine Göre Dağılımı

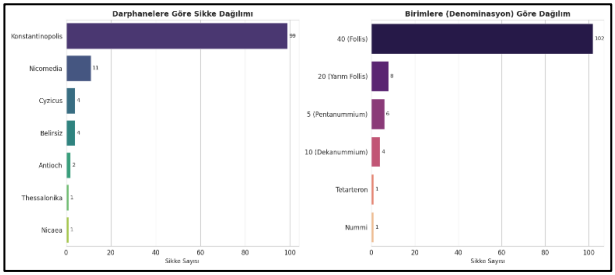

Şekil 2. Sakarya Müzesi Bizans Bronz Sikkelerinin Darphane ve Birimlerine Göre Dağılımı

Sikkelerin basıldığı yerlere baktığımızda başkentin mutlak hâkimiyeti görülmektedir. Koleksiyondaki 92 bronz sikke Konstantinopolis darphanesine aittir (Şekil 2). Eğer müze koleksiyonuna satın alma ve bağış yolu ile kazandırılmış sikkelerin buluntu yerlerinin Sakarya İli ve çevresi olduğu varsayılırsa buluntuların, başkent ekonomisine ne kadar bağlı olduğu düşünülebilir. Nikomedia ve Kyzicos sırasıyla 11 ve 4 sikke ile temsil edilmektedir. Bu darphaneler özellikle Erken Bizans döneminde (I. Iustinianus ve Herakleios) aktiftir, ancak sonraki dönemlerde etkinlikleri azalmıştır. Bu durum, taşra darphanelerinin kapatılması,[4] askeri ve ekonomik yönetimin tamamen Konstantinopolis'e çekilmesi ile karakterize edilen, 7. yüzyılda İslam (Arap) akınları ve Sasani savaşları nedeniyle İmparatorluğun yaşadığı büyük krizi göstermektedir. Thessalonika, Antiokheia ve Nicaea çok az sayıda (1'er adet) sikke ile temsil edilmektedir. Sakarya Müzesi bronz sikke buluntuları 6. yüzyıldaki çoklu darphane sisteminden, 9. ve 11. yüzyıllar arasındaki

[4] 7.yüzyılda yaşanan toprak kayıpları sonucunda imparatorluk sınırları içindeki darphane sayısı belirgin biçimde azalmıştır. Bu süreçte önce Antiokheia, ardından Nikomedia, Kyzikos ve Thessalonika darphaneleri faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Yaklaşık 620 yılında Kartaca'nın Vizigotlar tarafından, 646'da ise İskenderiye'nin Araplar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte, 7. yüzyılın ortalarına gelindiğinde imparatorluk bünyesinde etkin olan yalnızca beş darphane kalmıştı: Konstantinopolis, Kartaca, Syrakusai, Roma ve Ravenna. Bkz., Tekin 1999, 40.

merkezi (İstanbul odaklı) sisteme geçişi net bir şekilde göstermektedir.

Sakarya Müzesi koleksiyonundaki Bizans dönemi sikkelerinin imparatorlar ve dönemlerine göre sayısal dağılımında en belirgin özellik, verilerin homojen dağılmaması ve belirli dönemlerde keskin artışlar göstermesidir (Şekil 3). Grafiğin sol tarafında, II. Iustinus (9 adet) ve I. Iustinianus (7 adet) dönemlerinde küçük çaplı bir yoğunlaşma var. Bu, 6. yüzyılda da bölgedeki yerleşimi veya ticareti gösteriyor olmalı.[5] Grafiğin tartışmasız en yüksek noktası "Anonim follis" kategorisidir. Bu buluntu grubu bölgede en yoğun kullanımının veya para sirkülasyonunun 10. yüzyıl sonu ile 11. yüzyıl arasında olduğunu göstermektedir.[6] İkinci önemli grup ise VI. Leon (13 adet) ve VII. Konstantinos (10 adet) dönemleridir. Sikke sayısında görülen belirgin artış yine Orta Bizans döneminde (9. ve 10. yüzyıllar) o bölgedeki ekonomik aktivitenin yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Dönemsel olarak analize değinilecek olursa, Erken Bizans dönemi için (MS.6-7.yy) I. Anastasius ile başlayan ve Herakleios ile devam eden süreçte düşük ama istikrarlı bir buluntu var. Bu dönemdeki zirve I. Iustinianus'a aittir. MS.7.-9.yüzyıllar ile karakterize edilen Karanlık dönemde (Herakleios sonrası ve I. Nikephoros'a kadar olan dönem) veriler oldukça düşük (genellikle 1-2 adet veya hiç yok). Bu dönem Bizans tarihinde "Karanlık Çağ" olarak bilinen, Arap akınları ve İkonoklazm gibi krizlerin yaşandığı dönemle örtüşmektedir ki para sirkülasyonu veya

[5] Sakarya'daki en büyük anıtsal yapılardan biri, İmparator I. Iustinianus tarafından yaptırılan Sangarius (Justinianus) Köprüsü'dür. Bu sikkeler, muhtemelen köprünün inşası, kanal projeleri veya o dönemdeki askeri hareketlilik sırasında bölgede bulunan işçilerin, mühendislerin veya askerlerin harcamalarından (veya kayıplarından) günümüze kalmıştır. Sakarya Köprüsü için detaylı bilgi için bkz., Whitby, 1985, 141; Belke, 2010, 89-99; Vardar et.all., 2019, 756-796; Şahin 2013, 5.

[6] Anonim follislerde A2 grubu (18 adet), imparatorluğun en uzun ve en parlak dönemlerinden biri olan II. Basileios dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde ekonomik bolluk ve askeri harcamalar nedeniyle piyasaya inanılmaz miktarda sikke sürüldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla bu buluntu grubu, o dönemin parasal genişlemesini de yansıtmaktadır.

yerleşim yoğunluğunun azaldığı söylenebilir. VI. Leon ile başlayıp Anonim Follisler ile zirve yapan dönem, Bizans'ın yeniden güçlendiği Orta Bizans dönemidir. Müze koleksiyonundaki buluntuların büyük çoğunluğu da bu zaman dilimine aittir. X. Konstantinos'tan (6 adet) sonra buluntularda sert bir düşüş görülmektedir. Bu veriler, sikkelerin toplandığı yerleşim yeri veya alanın, 6. yüzyılda aktif, 7. ve 8. yüzyıllarda bir durgunluk yaşadığı, ancak en parlak dönemini 10. ve 11. yüzyıllarda yaşandığını, 11. yüzyılın sonlarına doğru ise buradaki aktivite veya refah seviyesi ciddi şekilde düştüğünü göstermektedir.

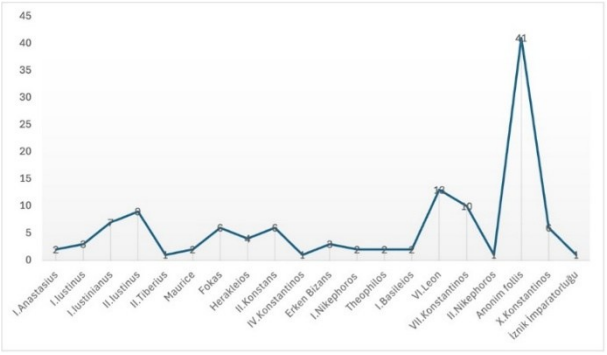

Şekil 3. Sakarya Müzesi'nde Bizans Bronz Sikkelerin Dönemlere Göre Dağılımı

Defineler

Sakarya Müzesi sikke koleksiyonunda üç define tespit edilmiştir. Koleksiyondaki "1" nolu define "Serdivan Definesi" olarak adlandırılmıştır. Define, 2022 yılında antik Bithynia'da yer alan Sakarya İli Serdivan İlçesi'nde bir inşaatın hafriyat çalışmaları sırasında tesadüfen ortaya çıkarılmış ve Sakarya Müzesi'ne

teslim edilmiştir. MS 584 ile 602 yılları arasına tarihlenen Serdivan Definesi'nde toplam 31 adet altın sikke bulunmaktadır.[7] Müzedeki "2" nolu define "II. Konstans Definesi" ve "3" nolu define "12.yy. Aspron Trachy Definesi" olarak adlandırılmıştır.

II. Konstans Definesi (Levha 1)

Define, 2018 yılında Sakarya'da yaşayan bir sakinden el koyma yoluyla müze koleksiyonuna dâhil edilmiştir. Definenin Sakarya ili ve çevresinde gerçekleştirilen kaçak kazı ile ele geçtiği düşünülmektedir. Define II. Konstans'ın 5 solidus, 5 semissis ve 9 tremisss olmak üzere toplam 19 sikkesinden oluşmaktadır.[8] Definenin gömülme tarihi olarak (terminus post quem), en geç tarihli sikke 641-668 aralığında olduğu için 650'ler veya 660'ların başı önerilebilir. Nümizmatik açıdan defineyi özel kılan temel nokta, definedeki tremissislerin toplamın yarısını (%47,4) oluşturmasıdır. Çünkü insanlar birikim yaparken en büyük birimi saklamayı tercih ettiklerinden genellikle Bizans definelerinde solidus hâkimiyeti görülür. Semissis ile birlikte düşünüldüğünde, definenin %73,7'si kesirli altınlardan oluşmaktadır. Bu durum, paraların "uzun vadeli birikimi"nden ziyade, ticari hayatta aktif olarak dönen, günlük alışverişlerde ve ödemelerde kullanılan bir para grubu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla definenin sahibinin bir tüccar veya esnaf olma ihtimali, askerlere genelde solidus ile ödeme yapıldığından, bir askere göre daha yüksektir. Tarihsel ve coğrafi bağlam dikkate alınırsa; II. Konstans dönemi, İslam ordularının (Emeviler) Anadolu içlerine şiddetli akınlar düzenlediği

[7] Definedeki 3 solidus I. Iustinianus, 13 solidus II. Iustinus, 3 solidus ve 3 tremissis II. Tiberius, 3 solidus ve 6 tremissis Maurice dönemine tarihlenmektedir (Env.no. 2022-51-2022-81). Bu define "Sakarya Müzesi'ndeki 6. Yüzyıla Tarihlenen Bizans Altın Sikke Definesi: Serdivan Definesi" başlığı altında yayına hazırlanmaktadır.

[8] Bizans İmparatorluğu'nun 7. yüzyıldaki ekonomik, siyasi, kültürel yapısı ve Anadolu ile Yakındoğu'da bulunan II. Konstans'ın altın sikke defineleri hakkında bkz., Demirel Gökalp 2025a, 491-511. Ayrıca II. Konstans dönemi, günlük etkileşim sırasındaki kayıpları temsil ettiği düşünülen bronz sikklerin Anadolu'daki dolaşımı için bkz., Demirel Gökalp 2025b, 237-265.

bir dönemdir. Muaviye'nin orduları bu dönemde İstanbul önlerine kadar gelmiştir.[9] Sakarya ise Konstantinopolis'e giden ana askeri yol üzerindedir.[10] Dolayısıyla definenin gömülme sebebi, muhtemelen yaklaşan bir Arap akını veya askeri bir hareketlilik sırasında, sahibinin (muhtemelen kaçarken veya saklanırken) güvenceye almak istediği bir servettir. Bizans imparatorluğunda ekonomik daralmanın başladığı ve askeri tehditlerin (Arap akınları) zirveye çıktığı bir döneme ait definenin Sakarya bölgesinde bulunması, o dönemde canlı bir nakit ekonomisinin hala devam ettiğini, ancak güvenlik sorunları nedeniyle bu nakdin toprak altına girdiğini kanıtlamaktadır.

Solidus (Sınıf I-a)[11]

MS.641-46
1 AV 4,36 gr., 19,45 mm., ky.6; Sonda A; Ref.: DOC 2/1, s. 420, no. 1a; Env.no: 2019-227
2 AV 4,33 gr., 21 mm., ky.6; Sonda Δ; Ref.: DOC 2/1, s. 420, no. 1d; Env.no: 2019-226
3 AV 4,45 gr., 20 mm., ky.6; Sonda B; Ref.: DOC 2/1, s. 420, no. 1b; Env.no: 2019-230

[9] II. Konstans'ın, Muaviye'nin Bizans topraklarına yönelik akınlarına karşılık olarak Anadolu'daki (Küçük Asya) kent ve kalelerin tahkim edilmesini sağlamak ve daha tutarlı bir savunma hattı oluşturmak amacıyla yoğun çaba harcadığı bilinmektedir. Bkz., Kaegi 1992, 247, 250. Sakarya ili sınırları içerisinde yer alan Harmantepe Kalesi'nde, 2021–2024 yılları arasında Sakarya Müzesi başkanlığında temizlik, sondaj ve sistematik kazı çalışmaları yürütülmüştür. Kazılar sırasında ele geçen sikkeler içinde en yoğun grubu, İmparator II. Konstans (641–668) dönemine tarihlenen örnekler oluşturmaktadır. Bu sikkeler, toplam sikke buluntularının yaklaşık yarısını teşkil etmekte olup özellikle MS 666–668 yıllarına ait darplar dikkat çekici bir yoğunluk göstermektedir. Ayrıntılı değerlendirmeler için bkz., Demirel-Gökalp ve diğerleri, "2021–2024 Yılları Arası Harmantepe Kalesi Kazı Çalışmaları", 45. Kazı Sonuçları Toplantısı (baskıda). Harmantepe Kalesi üzerine ayrıca bkz., Yıldırım 2004a; Yıldırım 2004b, 261–275; Şahin 1985, 173–179; Belke 2020, 592–593.

[10] Anadolu'daki yol sistemi, İstanbul, Bitinya ve Sakarya Nehri'nin konumuna göre yeniden şekillenmiştir. Konstantinopolis'ten veya Marmara Denizi'nin Asya kıyısında, Boğaz'ın girişinde yer alan Chalkedon (günümüzde Kadıköy) şehrinden doğuya veya güneydoğuya giden tüm yollar, eğer daha büyük bir dolambaçlı güzergâhı önlemek isteniyorsa, kuzeybatı Küçük Asya'nın en önemli nehirlerinden biri olan Sangarios Nehri'ni (Sakarya Nehri) bir noktadan geçmek zorundaydı. Bkz., Belke, 2010, 89-99; Drakoulis, 2013: 238.

[11] Katalogda, aksi belirtilmediği sürece DOC 2/1'de yer alan kurallar ve sınıflandırmalar benimsenmiştir.

4 AV 4,44 gr., 19,75 mm., ky.6; Sonda Є; Ref.: DOC 2/1, s. 420, no. 1e; Env.no: 2019-229

Sınıf I(e)

MS.647
5 AV 4,41 gr., 19,37 mm., ky.6; Sonda Є; Ref.: MIB 3, s.236, no.9; Env.no: 2019-228

Semissis

MS.641/68
6 AV 2,24 gr., 18,38 mm., ky.6; Ref.: DOC 2/1, s. 436, no.44.3, Env.no: 2019-216
7 AV 2,18 gr., 19,1 mm., ky.6; Env.no: 2019-215
8 AV 2,18 gr., 17,52 mm., ky.6; Env.no: 2019-214
9 AV 2,17 gr., 17,59 gr., ky.6; Env.no: 2019-213
10 AV 2,16 gr., 18,60 mm., ky.6; Env.no: 2019-212

Tremissis

MS.641/68
11 AV 1,50 gr., 17,33 mm., ky.6; DOC 2/1, s. 436, no.45.1; Env.no: 2019-225
12 AV 1,49 gr., 18,87 mm., ky.6; Env.mo: 2019-223
13 AV 1,46 gr., 18, 25 mm., ky.6; Env.no: 2019-222
14 AV 1,49 gr., 15,19 mm., ky.6; Env.no: 2019-224
15 AV 1,46gr., 17 mm., ky.6; Env.no: 2019-221
16 AV 1,46 gr., 16,82 mm., ky.6; Env.no: 2019-220
17 AV 1,44 gr., 15,73 mm., ky.6; Env.no: 2019-219
18 AV 1,43 gr., 16,82 mm., ky.6; Env.no: 2019-218
19 AV 1,43 gr., 15,52 mm., ky.6; Env.no: 2019-217

12.yy. Aspron Trachy Definesi (Levha 2)

Define 3, 2010 yılında, Sakarya'da yaşayan Cavit Eren isimli şahıstan satın alınmıştır. I. Manuel Komnenos, I. Andronikas Komnenos ve II. İsakios Angelos'un toplam 35 sikkesinden oluşan bu grubunun tek bir buluntuyu temsil ettiği düşünülmektedir. Çünkü nümismatik literatüründe *Billon Aspron Trachy* olarak bilinen bu sikkeler bir kap ya da kese içinde gömülme ile uyumlu olarak, alışılagelmiş kahverenginden farklı olarak şimdiye değin sabit kalmış ince yeşil patinalıdır. Definede 37 yıl gibi uzun ve istikrarlı bir dönem süren I. Manuel Komnenos'un 10, çok kısa bir saltanat süren I. Andronikos'un 4 ve 10 yıl hükümdarlık süren II. İsakios Angelos'un 21 sikkesi bulunmaktadır. Definenin gömülme tarihi olarak (terminus post quem), en geç tarihli II. İsaakios Angelos (1185-1195) sikkeleri dikkate alınırsa, define, MS 1200'lerin başında, muhtemelen 1204'teki 4. Haçlı Seferi'nin yarattığı kaos ortamında veya hemen sonrasında toprağa gömülmüş olmalı. Sahibi zengin bir tüccar veya soylu olsaydı altın (Hyperpyron) saklardı. Bu define, muhtemelen bir askerin, bir esnafın veya orta halli bir köylünün tüm birikimi olabilir. Definenin sahibi muhtemelen İstanbul'un Haçlılar tarafından işgalinden kaçıyordu ya da bölgedeki sınır çatışmalarında (Bizans-Selçuklu veya Bizans-Latin savaşları) hayatını kaybetmişti ki geri gelip birikimini alamamış olmalı.

I. Manuel Komnenos (1143-1180)[12]

İkinci Basım, Var. B (yakada beş mücevher)
MS.1152/60?
1* Bill. 2,51 gr., 29 mm., ky.6; Ref.: DOC 4/1, s. 308, no. 11b.2; Env.no.: 2010-23

[12] Katalogda, aksi belirtilmediği sürece DOC 4/1'de yer alan kurallar ve sınıflandırmalar benimsenmiştir.

Üçüncü Basım, Var. A
MS.1160/64?
2* Bill. 4,51 gr., 29 mm., ky.6; Env.no.: 2010-22
3 Bill. 4,59 gr., 31 mm., ky.6; Env.no.: 2010-28
4 Bill. 4,11 gr., 29 mm., ky.6; Env.no.: 2010-14
5* Bill. 2,95 gr., 30 mm., ky.6; Env.no.: 2010-30

Var. C
6* Bill. 3,54 gr., 29 mm., ky.6; Ref.: DOC 4/1, s.311, no.12c; Env.no.: 2010-26

Dördüncü Basım, Var. B(a)
MS. 1167/83?
7* Bill. 3,98 gr., 30 mm., ky.6; Env.no.: 2010-29
8 Bill. 3,81 gr., 29 mm., ky.6; Env.no.: 2010-25
9 Bill. 3,38 gr., 28 mm., ky.6; Env.no.: 2010-31

Var. C (b)
10* Bill. 3,88 gr., 31 mm., ky.6; Ref.: DOC 4/1, s. 322, no.13g.3; Env.no.: 2010-27

I.Andronikos Komnenos (MS.1183/1185)

Var. A (İmparatorun lorosu üzerinde bel ve yaka arasında üç mücevher var)
MS.1183/1185
11 Bill. 4,02 gr., 29 mm., ky.6; Ref.: DOC 4/1, s. ;348, no.3a.4; Env.no.: 2010-20
12* Bill. 3,46 gr., 30 mm., ky.6; Ref.: DOC 4/1, s. 349, no.3b.1; Env.no.: 2010-18
13 Bill. 3,46 gr., 30 mm., ky.6; Ref.: DOC 4/1, s. ;348, no.3a.4; Env.no.: 2010-19
14 Bill. 3,35 gr., 30 mm., ky.6; Ref.: DOC 4/1, s. ;348, no.3a.4; Env.no.: 2010-21

II. İsaakios Angelus (MS. 1185-1195)

MS.1185-95

Var. A (b)

15 Bill. 5,49 gr., 31 mm., ky.6; Env.no.: 2010-38
16* Bill. 4,54 gr., 27 mm., ky.6; Ref.: DOC 4/1, s. 378, no.3b.1; Env.no.: 2010-33
17 Bill. 4,44 gr., 29 mm., ky.6; Env.no.: 2010-36
18 Bill. 4,35 gr., 28 mm., ky.6; Env.no.: 2010-43
19* Bill. 4,28 gr., 30 mm., ky.6; Env.no.: 2010-52
20 Bill. 4,12 gr., 31 mm., ky.6; Env.no.: 2010-39
21 Bill 3,12 gr., 27 mm., ky.6; Env.no.: 2010-41

Var. B (b)

22*Bill. 3,95 gr., 28 mm., ky.6; Ref.: DOC 4/1, s. 380, no.3d.2; Env.no.: 2010-32
23 Bill. 3,78 gr., 27 mm., ky.6; Env.no.: 2010-48
24 Bill. 3,58 gr., 25 mm., ky.6; Env.no.: 2010-50
25 Bill. 3,25 gr., 25 mm., ky.6; Env.no.: 2010-42
26* Bill. 3,20 gr., 28 mm., ky.6; Env.no.: 2010-34
27 Bill. 3,09 gr., 25 mm., ky.6; Env.no.: 2010-35
28 Bill. 3,04 gr., 29 mm., ky.6; Env.no.: 2010-40
29 Bill. 3,03 gr., 27 mm., ky.6; Env.no.: 2010-37
30 Bill. 2,72 gr., 28 mm., ky.6; Env.no.: 2010-44

Var. C (b)

31* Bill. 3,80 gr., 30 mm., ky.6; Ref.: DOC 4/1, s.383, no.3f.3; Env.no.: 2010-46

Var. D (a)

32* Bill. 4,27 gr., 27 mm., ky.6; Ref.: DOC 4/1, s. 386, no.3g.2; Env.no.: 2010-47

Vary.Okunamayan

33 Bill. 4,61 gr., 27 mm., ky.6; Env.no.: 2010-49
34 Bill. 4,14 gr., 32 mm., ky.6; Env.no.: 2010-45
35 Bill. 3,67 gr., 27 mm., ky.6; Env.no.: 2010-51

Sonuç

Sakarya Müzesi koleksiyonunda yer alan ve 2025 yılı itibarıyla tasnif edilen 216 adet Bizans sikkesi üzerinde gerçekleştirilen bu çalışma, bölgenin Geç Antik Çağ'dan İznik İmparatorluğu dönemine uzanan sosyo-ekonomik ve stratejik tarihine dair önemli veriler sunmaktadır. I. Anastasius ile başlayıp 13. yüzyıla kadar devam eden bu nümizmatik profil, Sakarya ve çevresinin Konstantinopolis'in hinterlandında nasıl bir ekonomik dalgalanma yaşadığını somutlaştırmaktadır.

Koleksiyondaki tekil bronz buluntular üzerinden yapılan analizler, Bizans para sisteminin ve darphane organizasyonunun geçirdiği dönüşümü net bir şekilde belgelemektedir. Bu sikkeler muhtemelen Sakarya ovasındaki tarım alanlarında, köy pazarlarında veya yol kenarlarında tek tek düşürülmüş paraların toplamıdır. Erken dönemde (6. yüzyıl) Nicomedia ve Cyzicus gibi taşra darphanelerinin varlığı ve 5-10 nummi gibi küçük birimlerin yoğun dolaşımı, bölgedeki perakende ticaretin canlılığına ve çoklu darphane sistemine işaret etmektedir. Ancak 7. yüzyıldan itibaren taşra darphanelerinin kapanmasıyla birlikte, koleksiyondaki bronz sikkelerin %75'inden fazlasının (92 adet) Konstantinopolis darplı olması, imparatorluğun askeri ve ekonomik yönetiminin tamamen başkent merkezli hale geldiğini kanıtlamaktadır.

Kronolojik dağılım incelendiğinde, buluntuların yoğunluğu tarihsel kriz ve refah dönemleriyle tam bir uyum içindedir. MS 6. yüzyıldaki yerleşim ve ticaret yoğunluğu, MS 7. ve 9. yüzyıllar arasındaki "Karanlık Çağ"da yerini derin bir sessizliğe bırakmıştır. Bu dönemde sikke buluntularının neredeyse hiç olmaması, Arap akınları ve İkonoklazm gibi krizlerin Sakarya

bölgesindeki para sirkülasyonunu ve yerleşimi ne denli olumsuz etkilediğini göstermektedir. Buna karşın, 10. yüzyıl sonu ile 11. yüzyıl arasında Anonim Follisler ve VI. Leon dönemi sikkelerindeki patlama, Orta Bizans döneminde bölgenin yeniden canlandığını ve ekonomik aktivitenin zirveye ulaştığını ortaya koymaktadır. 1204 Latin İstilası sonrası ise Follis sisteminin çöküşü ve yerine daha niteliksiz tetarteronların geçişi, imparatorluğun yaşadığı büyük kırılmanın nümizmatik izidir.

Çalışma kapsamında değerlendirilen defineler, bölgenin jeopolitik hassasiyetini daha dramatik bir şekilde yansıtmaktadır. MS 650'li yıllara tarihlenen II. Konstans Definesi, içerdiği yüksek orandaki tremissis (%47,4) ile yalnızca bir servet saklama aracı değil, ticari piyasada aktif dönen bir nakit grubu olarak tanımlanmıştır. Bu define, Emevi ordularının İstanbul'a yürüdüğü bir dönemde, muhtemelen bir tüccar tarafından yaklaşan Arap tehdidi nedeniyle Sakarya topraklarına gizlenmiştir. Öte yandan, 12. Yüzyıl Aspron Trachy Definesi, 1204 Haçlı Seferi'nin yarattığı kaos ortamında gömülmüştür. Altın (hyperpyron) yerine billon (bakır-gümüş alaşımı) sikkelerden oluşması, bu definenin sahibinin elit bir tabakadan ziyade, savaş şartlarında birikimini korumaya çalışan bir asker veya esnaf olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç olarak, Sakarya Müzesi sikkeleri, bölgenin Konstantinopolis'e giden ana askeri ve ticari yol üzerindeki kritik konumunu doğrulamaktadır. Bölge, başkentin ekonomik refahından pay aldığı kadar, başkente yönelen askeri tehditlerin (Sasani, Arap, Haçlı) yarattığı yıkımlardan da doğrudan etkilenmiştir. Bu çalışma, tekil sikke buluntuları ve define gruplarının analizi üzerinden, Sakarya bölgesinin Bizans tarihi boyunca üstlendiği stratejik tampon bölge ve ekonomik geçiş güzergâhı rolünü nümizmatik verilerle somutlaştırmaktadır.

Kaynakça

Belke, K. 2010. "Justinians Brücke über den Sangarios." *Bizans ve Çevre Kültürler: Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken'e Armağan,* Eds. S. Doğan, M. Kardiroğlu, 89-99. İstanbul.

Belke, K. 2020. *Tabula Imperii Byzantini 13, v.1, Bithynien und Hellespont*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Demirel Gökalp, Z. 2025a. "A Seventh-Century Byzantine Hoard frm Germia." *ADALYA* 28:491-511.

Demirel Gökalp, Z. 2025b. "II. Konstans'ın (MS 641/68) Konstantinopolis Darplı Follisleri: Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi Örnekleri." *OLBA* 33:237-265.

Demirel-Gökalp, Yılmazyaşar, H., Acar, S. ve M. Yurdakul. "2021-2024 Yılları Arası Harmantepe Kalesi Kazı Çalışmaları." *45. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Baskıda).

Drakoulis, D.P. 2013. "Europen and Asiatic Settlements of the Bosporus Hinterland in the Early Byzantine Period." The Bosporus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC–5th Century AD) Proceedings of the Fourth International Congress on Black Sea Antiquities Istanbul, 14th–18th September 2009, Eds. By Tsetskhladze, G.R., Atasoy, S. and The others, 237-247. Oxford: BAR International Series.

Kaegi, W. E. 1992. *Byzantium and Early Islamic Conquests.* Cambridge: Cambridge University Press.

Şahin, S. 1985. "Adapazarı/Beşköprü Mevkiindeki Antik Köprü ve Çevre Tarihi Coğrafyasında Yarattığı Sorunlu Durum." *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* 173-79.

Şahin, S. 2013. "Iustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri." *Eskiçağ Yazıları* 4 (Akron 6), Ed. N. E. Akyürek Şahin, B. Takmer, F. Onur, 1-30.

Tekin, O. 1999. *Bizans Sikkeleri: Yapı Kredi Koleksiyonu.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Whitby, M. 1985. "Justinian's Bridge over the Sangarius and the Date of Procopius' de Aedificiie." *The Journal of Hellenic Studies* 105:129-148.

Vardar, S., R. İlhan, E. Öner ve F. Kenar 2019. "Justinianus Köprüsü Çevresinde Delgi ve Sondaj Yöntemli Paleocoğrafya-Jeoarkeoloji Araştırmalarının Ön Sonuçları." Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12.33:56- 796.

Yıldırım, F. 2004a. *Sakarya Kaleleri*, Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Adapazarı.

Yıldırım, F. 2004b. "Sakarya İli Merkez Harmantepe Köyü Harmantepe Kalesi." *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2:261-275.

Kısaltmalar

DOC 2/1 Grierson, P. 1968. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and the Whittemore Collection. Vol. 2.1, Phocas to Theodosius III 602-717. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

DOC 4/1 Hendy, M. F. 1999. Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Vol. 4.1, Alexius I to Michael VIII, 1081-1261. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

MIB 3 Hahn, W. 1981. Moneta Imperi Byzantin. 3, Von Heraclius bis Leo III./ Alleinregierung (610-720). Vienna: Verlag de Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Levha 1

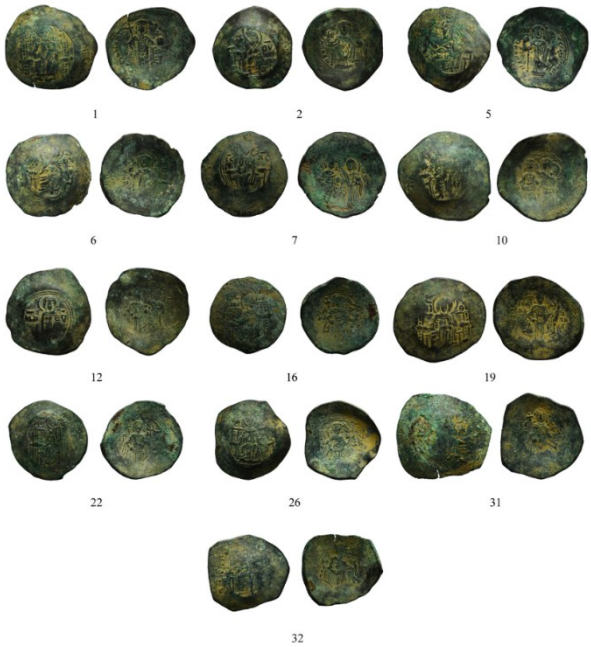

Levha 2